

Звездан Фолић

**ПОВОДОМ КЊИГЕ ЏЕФРИ Б. РАСЕЛ, ПРИНЦ ТАМЕ, БЕОГРАД,
1995, 273.**

Човјек је одвајкада наслеђивао и доживљавао зло, па оно представља саставни дио људског бивствовања. Како зло није апстрактно, већ је стварно и опипљиво, онда се поставља питање: ко је тај застрашујући и мистериозни лик који задаје толико јада становницима космоса и откуд он у свијету који је створио добри Господ?

Овај проблем више од двије деценије заокупља пажњу Џефри Расела, познатог америчког историчара религије. Своја дугогодишња истраживања Расел је предочио у претходне четири књиге у којима се бавио ђаволом, изучавајући историју најснажнијих симбола зла. У дјелу које приказујемо - "Принц таме", он излаже главне црте те историје, првенствено у хришћанству, и сажима их у једну цјелину. Ауторова намјера је да читаоцу, чије је интересовање за проблем непосредно прије него академско, пружи историјску панораму зла - од његових почетака до данашњих дана.

Аналогно реченом, Расел се у праћењу идеје ђавола опредјељује за историјски приступ, јер се њиме најбоље може спознати поријекло идеје, описати њена прва исходишта и континуирано пратити њен развој кроз вјекове. Стога ова књига обухвата најзначајнија гледишта многих пророка, теолога, мистика филозофа, пјесника и књижевника изнијетих у светим списима и свјетовним творевинама.

На замршено питање поријекла и значења зла, различите културе дале су посве другачије одговоре. У митовима, а нарочито у политеистичким религијама свијет божанског је свијет у коме се добро и зло подударају. Сједињење супротности у божанском често се код политеиста изражавају у једном божанству "које је амбивалентно и има двије душе у

грудима". Велики богови и богиње Индије, Египта, Месопотамије, Грчке и Рима испољавају супротне тежње у једном бићу: беневоленцију и малеволенцију, креативност и деструктивност. Богови су један другом супротстављени, али на дубљем нивоу увјек су исто биће (18-22).

За разлику од поменутих, монотеистичке религије се с проблемом зла суочавају у много сложенијем виду. Јер, како то да један Бог, творац свијета и свих живих бића, који је свемоћан, свезнајућ и доброхотан допушта да на свијету постоји толико мноштва зала? Дотадашњи монизам, доминантан у политеизму, није био компатабилан са наступајућим стремљењима.

То је потврдио ирански пророк Заратруста око 1200. године п.н.е. постављајући темеље новој дуалистичкој религији - зороастеризму или маздаизму. Он открива да зло не представља аспект доброг бога, већ да је он потпуно одвојени принцип. Заратруста је први човјек који је изложио идеју апсолутног начела зла, чије персонификације - Ангра или Ариман - представљају првог правог ђавола у свјетској религији. Али Принцу таме он супротставља другог духа - Ормазда - симбола свјетлости и доброте, који кад вријеме достигне своју пуноћу неумитно надвлађује начела зла (24-27).

Сасвим другачија врста дуализма појавила се у Грчкој под називом орфизам. Он потиче из VI вијека п.н.е. и претпоставља космичку борбу, али не између два духа, већ борбу између духа и материје. За Платона и његове сљедбенике зло није потекло од бога, већ од материје (28-31). Касније ће баштине грчког орфизма и маздаистичког дуализма бити сублимисане у хришћанској традицији.

Древна хебрејска религија је, заснована на Старом завјету, све на небу и земљи, било то конструктивно или деструктивно, приписивала Свевишњем који свом силином одбацује зло. Тако су Јевреји стигли до оличења зла - Принца таме - супротстављеног Господу. Будући да су били монотеисти, они нијесу били спремни да их одвоје, инсистирајући на само једном принципу. Ипак, њихов став није чисто монотеистички, ни чисто дуалистички, већ је амбивалентан. Управо та амбивалентност није дозвољавала да се затворе очи пред проблемом зла, а тешкоће хебрејске спознаје зла свједоче о његовим болним дубинама (34-43).

Класично хришћанско поимање зла прошло је кроз више етапа до коначног уоквирења извршеног у VI вијеку. Фундаментално полазиште почива на Новом завјету који је прочистио и трансформисао дотадашње елементе, превасходно хебрејске мисли. Нови завјет је утемељио општи концепт ђавола - он је створ Божији, пали анђеол, и као предводник палих анђела и свих злих сила он дјелује против Бога. Сатана је господар овог

свијета који је његово царство изопачило и окужило. Христ долази да скрши стари зли еон и умјесто њега успоставља Царство божије. То је у најкраћем суштина поруке Новог завјета: свијет је препун јада и патње, али изван Сатанине сфере постоји једна већа моћ која патњи даје сврсисходност (47-52).

Пут ка кохерентнијем утемељењу хришћанства изискивао је: повлачење јасније границе између правовјерја и јереси, односно добра и зла. Од таквих настојања Расел апострофира утицај: Јустина Мученика у II в, александријске богослове Климента и Оригена у III в. и, нарочито, Светог Аугустина у V в. и Дионисија Ареопажита на прелазу V у VI вијек, који довршавају основну структуру хришћанске дијабологије за раздобље које је трајало дуже од хиљаду година.

Тиме је рам био направљен, платно постављено, а вјекови који су слиједили сликали су многе драматичне догађаје. У даљем излагању преносимо неке најмаркантније успоне "Принца таме" као и свјетовна остварења која су допринијела бољем поимању зла.

Непосредно искуство ђавола знало се испољити у веома различитим облицима. Један од таквих било је чаробњаштво. Оно је подразумијевало склопљен уговор, а уговор је значио најтежу јерес: вјеровање да је Сатана достојан обожавања. Овакво стање, мада у највећем броју случајева чиста измишљотина елите, у првом реду католичке цркве, створило је ужас од ђаволске завјере вјештица против хришћанског друштва. Народ је ово лакомо прихватио као објашњење за своје сопствене несреће. Вјеровање у ђаволско чаробњаштво постаје у XVI и XVII вијеку права манија, судска гоњења и линчовања готово су свакодневна пракса, а жртве се броје на стотине хиљада. Расел је за гротескност и параноичност овог времена дао сљедећу оцјену: "Лов на вјештице је изнио на видјело најужаснију опасност вјеровања у ђавола: спремност људи да повјерују да оние којима не вјерују, или они којих се плаше, јесу слуге Сатанине и јесу права мета на коју ваља усмјерити сопствену разорну мржњу" (158).

Утицај хришћанства посебно слаби током XVIII и почетком XIX вијека, а узрок све веће секуларизације друштвене мисли проистакао је из његовог саморазорног дјеловања. Наиме, традиционални хришћански поглед на свијет је приграбио задатак - иначе непотребан религији - да објашњава природне феномене, а када је напредак научног сазнања божанска објашњења природе сагјерао у ћошак, цијена је морала да се плати. Убрзо ничу контраефекти таквога рада у виду скептицизма чији најрафиниранији представник Дејвид Хјум третира ђавола као примјер апсурдности хришћанског вјеровања, а Маркиз де Сад развија атеистички релативизам чиме пориче било какав крајњи исход битисања (197-202). Премда су либ-

ерални хришћани били нешто умјеренији, водећа личност њихове теологије Фридрих Шлајермахер је имао амбицију да уклони идеју ђавола, сматрајући дијабологију теретом за хришћанство (204-205).

У периоду од краја XIX до првих деценија XX вијека материјалистички поглед на свијет скоро је надвладао религиозну традицију. Идеје Карла Маркса, Фридриха Ничеа и Сигмунда Фројда на специфичне начине доводе до интелектуалне сагласности да су Бог и Ђаво илузије. Па ипак, дубинска психологија коју је створио Фројд утрла је пут (често против намјера самих фројдоваца) већем разумијевању зла. Најзначајнија претпоставка дубинске психологије јесте да ми непријатељство приписујемо другима када нијесмо свјесни непријатељства које смо сами потиснули, а овај процес је познат под називом негативна пројекција. Она је главни узрок дехуманизације појединца и групе (230-231).

Карл Густав Јунг се развишао с фројдовцима и сматрао је да је религија неопходан и психолошки легитиман дио психе и цивилизације. Јунг је мислио да постоји колективна сјенка, сјенка групе друштва или нације, која се манифестује у масовним појавама, као што су расизам, кржаве револуције и обожавање окупних вођа (233).

Ипак, најснажнији психолошки увид у зло Расел приписује руском књижевнику Фјодору М. Достојевском. Он тврди да свако нормално људско биће доживљава унутрашњу борбу између добра и зла, борбу коју Достојевски приказује кроз двојнике - од којих сваки оличава једну страну свеукупне личности. Зли елемент у дублету представља злоћудну страну личности која мора да се интегрише и трансформише уколико не жели да буде уништена. Зли људи су инкарнација ђавола, а пакао у коме бораве ови опаки људи је отуђеност од заједнице, од љубави, од Бога (234-240).

Ово вриједно историјско путовање аутор завршава поглављем "Аушвиц и Хирошима" који представљају симбол највеће деструкције и поклекнућа нашег вијека. Но, трагичан епилог ових и још низа других догађаја XX вијека као да није пробудио савјест многих одговорних субјеката. Напротив, модерна друштва бирократизују одговорност, одвраћају пажњу од непосредне опасности тако што банализују зло, свдећи га на статистичке податке. Једини лијек у борби против зла Расел види у следећем: "Зло не може да се порази злом, негација негацијом, терор терором, ракета ракетом. Процес негације мора да се преокрене. Негација може да се превазиђе само афирмацијом, зло може да се integriше само добром; мржња може да се стиша само љубављу. Једини одговор на зло који је дао плода је живљење живота љубави" (262).

Раселова мисао водиља кроз његово цјелокупно стваралаштво је константно подсећање да теоријско бављење овим проблемом има истин-

ску вриједност само уколико нас чини осјетљивим на стварно зло у нама и око нас. Истовремено, Расел настоји да и себи и другима приближи схватање да је знање без љубави мртво, као и научна каријера без личног ангажмана и просвијећености. Стога је ова књига намијењена "онима који воле да знају и знају како да воле".

Zvezdan Folić

LE MAL RADICAL ET LE POUVOIR DU BIEN

Résumé

A la question complexe de l'origine du mal et de sa signification, les cultures différentes et les gens dives au cours des siècles ont donné de nombreuses réponses. En présentant ces conceptions nombreuses et interessantes Geoffrey Russel dans son oeuvre manière le mal était défini par beaucoup de générations antérieures dont l'expérience n'était pas moins douloureux que celle des gens de notre siècle. Le fil rouge qui passe à travers des toutes observations de l'auteur c'est le rappel permanent que le mal est toujours réel et palpable. C'est de cette raison que la science et les recherches théoriques de ce problème n'ont la valeur véritable que s'ils nous rendent sensibles au mal réel en en nousmêmes et autour de nous.